

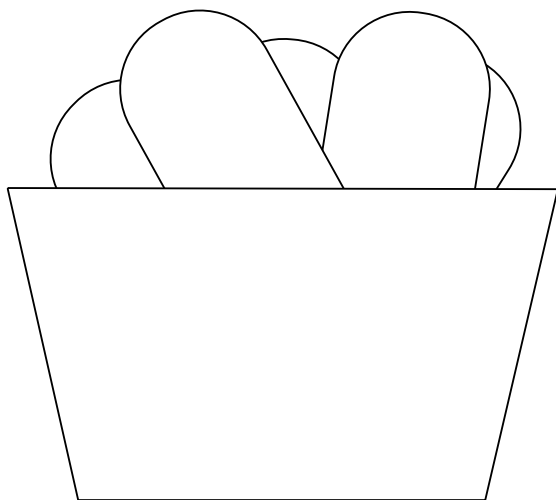
ARTISTIEKE VRIJHEID

onder druk van de huidige
politieke spanningen.
Een toolkit voor makers

Verbund Mitte:Ost

Freie Darstellende Künste

— Vertaald naar het Nederlands en aangepast
naar de Nederlandse situatie door de NAPK



INHOUD

Voorwoord

1. Mindset & houding	8
2. Pers & PR	13
3. Interventies & keuzes van kunstenaars	18
4. Bescherming & veiligheid	21
5. Subsidies & neutraliteit	25
6. Weerbaarheid	29
7. Hoe nu verder	33
Colofon	34

VOORWOORD

Kunstenaars zijn geen representanten van de politiek, terwijl hun werk wel diepgaande invloed kan hebben op de samenleving. Vertegenwoordigers van theaters, programmeurs en makers bepalen in belangrijke mate welke stemmen op een podium vertegenwoordigd zijn en op welke thema's binnen de programmering de nadruk wordt gelegd. Wie zich van dit effect bewust is, kan verantwoordelijkheid nemen en zelf toegankelijkheid, veelstemmigheid en het ontstaan van een kritische discussie beïnvloeden.

Door de polarisatie in de huidige samenleving komen veel hedendaagse cultuurmakers in een spanningsveld terecht, waarin het lastig manoeuvreren is. De opkomst van populistische retoriek en de toenemende inzet van cultuurbeleid voor maatschappelijke doeleinden, maken dat zij min of meer gedwongen worden een standpunt in te nemen. Zij worden daardoor in hun dagelijkse werk met complexe uitdagingen geconfronteerd. Wie in zijn artistieke werk stelling neemt vóór een open, diverse en democratische samenleving of tégen rechts-extremisme, staat vaak onder druk. Betrokkenen melden dat zij te maken hebben met bedreigingen, haat op het internet of openbare belediging.

In het openbare debat worden kunst en cultuur juist als afspiegeling van, maar ook als oplossing voor de problemen genoemd. Makers zouden bijvoorbeeld spanningen in de samenleving aan de orde moeten stellen of zelfs moeten wegnemen. Of ze zouden voor integratie moeten zorgen.

Anderzijds wordt kunstenaars die duidelijk stelling nemen, al snel verweten dat zij niet politiek neutraal zijn.

Deze tegenstrijdigheid wordt een steeds grotere belasting voor cultuurmakers, omdat zij deels maatschappelijke taken overnemen zonder over de daarvoor benodigde middelen te beschikken en zonder voldoende ondersteuning vanuit de politiek. In veel landen is er, vooral op lokaal niveau, steeds minder geld voor cultuur. Dit raakt niet alleen afzonderlijke projecten, maar ondermijnt de volledige infrastructuur die een vrije, kritische discussie mogelijk maakt.

Veel cultuurproducenten nemen, vaak onbetaald, taken op zich die niets meer met hun artistieke activiteiten te maken hebben, zoals moderatie, politieke vorming, community-werk en crisiscommunicatie. De grenzen tussen artistiek werk en maatschappelijke betrokkenheid verdwijnen. Zo wordt onder precare arbeidsomstandigheden meerwaarde voor de samenleving gecreëerd, maar hebben de kunstenaars/makers zelf nauwelijks structurele zekerheid. Dit leidt tot een grotere mentale belasting en soms zelfs tot uitval onder makers en werkenden.

Kunst- en cultuurmakers bewegen zich in tijden van polarisatie tussen artistieke vrijheid en zelfcensuur, tussen maatschappelijke verantwoordelijkheid en beperkte financiële en personele middelen, tussen creatieve expressie en strategische aanpassing. Dit vraagt extra inspanning van hen, niet alleen als professional, maar ook wat betreft hun persoonlijke houding, psychische weerbaarheid en eigen visie op de samenleving.

Deze toolkit heeft als doel om jou, als individuele maker of gezelschap ondersteuning te bieden, door concrete suggesties, reflectievragen en mogelijke actiepunten te benoemen om de artistieke vrijheid te waarborgen. Hij is bedoeld als praktische handreiking die je eigen omgang met dit thema op gang brengt, ondersteunt of versterkt.

Hij is zeker niet volledig of universeel, maar kan je helpen om op basis van waarden inspiratie op te doen. De toolkit nodigt je uit om over je eigen ervaringen na te denken, werkwijzen verder te ontwikkelen, te onderzoeken welke beweegruimte je hebt en verdere informatie te halen uit verdiepende literatuur of bij adviserende organisaties.

De informatie in de oorspronkelijke toolkit is verzameld in het kader van het project LAB & KONFERENZ VIELFÄLTIGER OSTEN, een tweedelig programma van het Verbund Mitte:Ost¹, dat in 2025 heeft plaatsgevonden. In het LAB ontmoetten zo'n 30 kunstenaars, vertegenwoordigers van podiumlocaties en festivalcuratoren uit Saksen, Saksen-Anhalt en Thüringen internationale partners uit Polen, Tsjechië en Nederland, waaronder de Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten (NAPK)² elkaar.

De vertegenwoordigers spraken met elkaar over het belang en effect van politieke kunst, het creëren van veilige ruimtes en hoe strategisch om te gaan met de beperkte ruimte en middelen om maatschappelijke betrokkenheid op de lange termijn vorm te kunnen geven zonder er zelf aan onderdoor te gaan.

De inhoud van deze toolkit is gebaseerd op de uitkomsten van deze dialoog, bijdragen van deskundigen op het gebied van recht, bestuur en maatschappelijk middenveld en aanvullend onderzoek. In de toolkit komen de onderwerpen aan de orde die de deelnemers aan het project LAB & KONFERENZ VIELFÄLTIGER OSTEN wilden bespreken. Ze kunnen worden gezien als communicerende vaten: de onderwerpen staan niet los van elkaar, maar vullen elkaar juist aan.

De NAPK heeft de toolkit laten vertalen naar het Nederlands, en de verwijzingen in ieder hoofdstuk aangevuld of vervangen door Nederlandse equivalenten. Als branchevereniging voor de gesubsidieerde podiumkunstenproducenten in Nederland vinden wij het belangrijk dat makers de artistieke vrijheid hebben om alle thema's of vormen ten tonele te brengen die zij willen. Ze zouden daarbij niet gehinderd of beperkt moeten worden door (zelf)censuur of te maken moeten krijgen met bedreigingen.

Om die reden hebben wij meegewerkt aan het ontwikkelen van de toolkit en willen wij deze beschikbaar stellen voor Nederlandse makers. De politieke situatie in de landen of deelstaten van de gesprekspartners liep in sommige gevallen vooruit op de situatie in Nederland, waardoor de adviezen in deze toolkit mogelijk soms wat 'sterk' overkomen. We hopen dat makers in Nederland hun voordeel kunnen doen met de ervaring die door collega's in andere landen (helaas) al langer wordt opgedaan. Wij danken Verbund Mitte:Ost hartelijk voor het in ons gestelde vertrouwen en het beschikbaar stellen van de inhoud.

1 Het Verbund Mitte:Ost is een bovenregionaal verbond van de deelstaatverenigingen voor vrije podiumkunsten van Saksen, Saksen-Anhalt, Thüringen.

2 De NAPK is de branchevereniging van de professionele (gesubsidieerde) podiumkunstproducenten in Nederland.

MINDSET & HOUDING

In de zogenoemde rechtse cultuurstrijd³ proberen antidemocratische en rechts-populistische personen en organisaties het alleenrecht te krijgen om maatschappelijke waarden, de geschiedenis en cultuuruitingen uit te leggen. Zij richten hun pijlen vooral op de kunst, omdat die maatschappelijke ontwikkelingen zichtbaar maakt, daar kritische vragen bij stelt en verschillende stemmen aan het woord laat komen. Antidemocratische krachten zien huidige kunstuitingen als een versturende factor in de maatschappij, die in ieder geval niet in het gewenste narratief over ‘de nationale cultuur’ past.

Vanuit de politiek, subsidiegevers en de media wordt steeds meer druk uitgeoefend op maatschappelijk betrokken culturele projecten, die ‘eenzijdig’ en ‘woke’ zouden zijn. Een voorbeeld hiervan is het pleidooi van rechts-populistische politici om het, in hun ogen uit de hand gelopen, diversiteit- en inclusiebeleid in de kunsten af te schaffen.

Subsidiegevers verwachten van degenen die in de cultuursector actief zijn, dat zij een duidelijke houding aannemen tegenover alle vormen van discriminatie en antidemocratische narratieven. Tegelijkertijd moeten zij ruimte bieden voor een maatschappelijke dialoog en bereid blijven om die dialoog te voeren, ook met groepen die onwelwillend staan tegenover hun kunstuiting. Cultuurmakers moeten dan ook goed met deze verschillende opdrachten kunnen omgaan.

Door goed na te denken over je identiteit als instelling, word je je bewust van je eigen rol en verantwoordelijkheden in het maatschappelijk speelveld. Dit voorkomt dat je moreel overbelast raakt en het bereid je voor op eventuele conflicten. Het helpt je om de complexiteit van de situatie te overzien en adequaat te reageren op bijvoorbeeld, gerichte provocaties of grensoverschrijdingen.

De volgende vragen, suggesties en verdiepende literatuur kunnen je helpen om je eigen houding doelgericht te onderzoeken, zodat je in conflictsituaties weet waar je voor staat en wat je moet doen.

3 De rechtse cultuurstrijd richt zich op het behoud van traditionele waarden, nationale identiteit en hiërarchie, vaak als reactie op progressieve maatschappelijke veranderingen.

REFLECTIEVRAGEN

Welke waarden zijn voor mij persoonlijk belangrijk?
Wat betekent vrijheid van meningsuiting voor mij in de context van kunst en cultuur?

Wat versta ik onder 'cultuur' en hoe definiëren mijn gesprekspartners dit begrip?

Met wie wil ik in gesprek gaan en met wie niet?

Hoe verloopt een stevige, maar respectvolle discussie?
Waar ligt de grens tussen gezonde meningsuiting en gerichte provocatie?

Hoe herken ik typische argumentatiepatronen en strategieën in de retoriek van rechts-populistische of antidemocratische personen en organisaties?

Hoe reageer ik op uitingen die, direct en indirect, discriminerend of antidemocratisch zijn?

Hoe zeker voel ik me wanneer ik erop reageer en wie wil ik met mijn reactie bereiken?

Welke mogelijkheden heb ik om duidelijk mijn persoonlijke grenzen te stellen, zonder het contact meteen helemaal te verbreken?

WAT JE KUNT DOEN

JE EIGEN WAARDEN KENNEN EN TONEN

Maak je eigen houding bespreekbaar, individueel of in het team. Een gemeenschappelijke visie kan richting geven en helpen om beslissingen te nemen.

JE EIGEN WERK GOED KUNNEN UITLEGGEN

Leg duidelijk uit waarom je eigen praktijk belangrijk is, ook aan mensen die weinig op hebben met kunst en cultuur.

BENOEMEN WAT JIJ ONDER 'CULTUUR' VERSTAAT

Spreek duidelijk uit wat kunst en cultuur voor jou betekent. Denk aan ruimte om kritisch te denken, sociale participatie of gezamenlijk herinneren.

ERGENS VOOR STAAN, NIET ALLEEN ERGENS TÉGEN ZIJN

Door positieve taal te gebruiken, vind je gemakkelijker aansluiting. Wie een uitnodigende houding aanneemt, creëert sneller ruimte voor uitwisseling.

VASTSTELLEN WELK DENKKADER JE GESPREKS-PARTNER HEEFT

Probeer tijdens een gesprek te ontdekken hoe de ander 'cultuur' definieert; als onveranderlijk erfgoed of als iets dat verandert.

DIALOGOVOERING TRAINEN

Train samen met anderen hoe je gesprekken voert, modereert en goede formuleringen vindt.

DISCUSSIES ACTIEF BEGELEIDEN

Werk formats uit door scherp te modereren en maak duidelijke gespreksregels, zodat een open discussie mogelijk is, maar niet alles wordt geaccepteerd.

EMPATHISCH BLIJVEN ZONDER JE AAN TE PASSEN

Luister om te begrijpen, niet om te bepalen of je het ermee eens bent. Neem de houding van je gesprekspartner serieus, zonder je eigen houding te relativieren.

DUIDELIJK COMMUNICEREN WELKE REGELS VOOR HET GESPREK GELDEN EN WELKE GRENZEN JE AAN DE DISCUSSIE STELT

Sommige onderwerpen horen niet thuis op een bepaald podium of passen niet bij een bepaalde gelegenheid.

KWETSING ERKENNEN EN VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN

Kijk niet weg en stel mensen niet gerust wanneer zij zich door uitspraken aangevallen voelen, maar ga erop in en verbind er zo nodig consequenties aan.

RECHTS-POPULISTISCHE ARGUMENTATIEPATRONEN HERKENNEN

Zoals bijvoorbeeld de schuld bij het slachtoffer leggen, schijn-objectiviteit, veralgemenisering, groepen tegen elkaar uitspelen. Ontmasker ze als tactiek.

JE EIGEN ARGUMENTATIE-TECHNIEKEN VERSTERKEN

Maak duidelijk wat het verschil is tussen een mening en een mensvijandige houding. Vraag door, geef tegenargumenten en vraag nadrukkelijk naar bronnen.

DUIDELIJK MAKEN WAT DE CONSEQUENTIES ZIJN

Als regels worden overtreden, dus bijvoorbeeld de huisregels, maar ook de wet of wat strafrechtelijk relevant kan zijn, benoem dan duidelijk welke gevolgen dit heeft.



- Raad voor Cultuur: 'Maken (z)onder druk' (2026).
- Hans Boutellier: 'Het nieuwe westen. De identitaire strijd om de sociale verbeelding' (2021) en 'De neo-tribale revolutie. Over vijandschap en solidariteit in een nieuw tijdperk' (2025).
- Kees Vuyk: 'De rol van kunst. Bron van een vrije samenleving.' In Boekman #145 'Artistieke vrijheid onder druk' (2026).
- Landelijk Steunpunt Extremisme: 'Omgaan met rechtsextremisme: Dienstverlening van het Landelijk Steunpunt Extremisme in de praktijk' via: landelijksteunpuntextremisme.nl.
- Peter Pomerantsev: 'Dit is geen propaganda' (2019).
- Timothy Snyder: 'Over tirannie. Twintig lessen uit de twintigste eeuw' (2022).
- Jitske Kramer: 'Deep Democracy. De wijsheid van de minderheid' (2019).
- Bart Brandsma: 'Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken' (2020).

PERS & PR

In een gepolariseerde samenleving is de inhoud en vormgeving van PR-materiaal voor culturele instellingen en kunstenaars extra belangrijk. Openbare communicatie is niet alleen een instrument om kunst en cultuur zichtbaar te maken en over te brengen, maar brengt ook tot uitdrukking wat je (maatschappelijke) houding is en dat je verantwoordelijkheid neemt. PR-materiaal ondersteunt je dialoog met een breed publiek, de (stabiele) relatie met subsidiegevers en betrokkenen, en het openbare debat over kunst en cultuur.

Public relations heeft dus kracht, maar brengt ook risico's met zich mee: artistieke of op de media gerichte uitingen kunnen voor politieke doeleinden (verkeerd) gebruikt of (verkeerd) geïnterpreteerd worden. Er kunnen openbare aanvallen volgen, bijvoorbeeld in de vorm van desinformatiecampagnes, doelgerichte verstoringen bij optredens, online haatcampagnes ('shitstorms'), of persoonlijke aanvallen tegen individuele kunstenaars of medewerkers. Ook kunnen politieke personen, groeperingen of media het narratief verdraaien, wat een enorme invloed kan hebben op je imago.

Het is dan ook nuttig om goed, strategische en op basis van waarden na te denken over je PR-materiaal. Dit versterkt je vermogen om te handelen wanneer je onder druk staat en helpt betrokkenen te beschermen. Ook stelt het je in staat om actief deel te nemen aan de vormgeving van de maatschappelijke dialoog en je eigen standpunt geloofwaardig uit te dragen.

Nu volgen enkele vragen, suggesties en verdiepende literatuur die je kunnen helpen om je PR-materiaal bewust, strategisch en op basis van waarden vorm te geven.

REFLECTIEVRAGEN

Met welke waarden willen wij samen, als team, naar buiten treden?
Welke risico's levert dat voor ons op?

Wie wil ik met mijn PR-materiaal bereiken? Wie bereik ik daadwerkelijk en wie bereikt ons team?

Welke boodschap draag ik met mijn communicatie, bewust of onbewust, uit naar het publiek?

Hoe kan ik 'houding' ter sprake brengen zonder anderen meteen af te schrikken? En hoe kunnen wij daar samen in slagen?

Welk taalgebruik hanteer ik en hoe begrijpelijk of toegankelijk is dat voor verschillende mensen? Gebruiken wij vaktaal of politiek geladen woorden?

Hoe reageer ik op online aanvallen, haat of desinformatie-campagnes en hoe goed zijn we daar als team op voorbereid?

WAT JE KUNT DOEN

DOELGROEPEN BEWUST AANSPREKEN

Betrek verschillende mensen doelgericht bij de ontwikkeling van het materiaal, bijvoorbeeld community's, lokale groepen of de pers.

VOORAF AFSPRAKEN MAKEN OVER COMMUNICATIE-KANALEN EN DE TAAKVERDELING IN CRISISSITUATIES

Benoem een verantwoordelijke voor het eerste contact met de pers, bepaal zo nodig wie de mediamanager(s) is/zijn, en leg vast wie vóór, tijdens en na de voorstelling/het programma verantwoordelijk is voor de sociale media. Met name als het gaat om haatberichten, 'shitstorms' en desinformatie-campagnes, is deze afspraak belangrijk

VERSCHILLENDE COMMUNICATIEKANALEN COMBINEREN

Combineer, vooral in kleinere plaatsen, digitale kanalen met reclame in openbare ruimtes en persoonlijke uitnodigingen.

REKENING HOUDEN MET VEILIGHEIDSASPECTEN
Bescherm de (online) privacy van betrokkenen en ga na welke persoonsgegevens en gevoelige informatie (plaats, tijd) openbaar gemaakt moeten worden.

NADENKEN OVER HET TAALGEBRUIK EN DIT DOELGERICHT INZETTEN
Gebruik een geschikte toon en vertelvorm voor elk afzonderlijk medium en de specifieke gebruikers daarvan. Bespreek begrippen met elkaar en bepaal welke formuleringen begrijpelijk zijn en het meest waarschijnlijk geaccepteerd zullen worden.

REGELS VASTLEGGEN VOOR DIGITALE RUIMTES
Stel digitale huisregels (een 'netiquette') voor een respectvolle communicatie op het internet. Hou hieraan vast.

ACTIEF TEGENSPREKEN
Reageer op discriminerende inbreng met gerichte feedback, argumenten en positionering. Ontkracht bijvoorbeeld wat de spreker heeft gezegd door bewust tegenvragen te stellen, of door humor of vakkennis in te zetten.

PERSAANDACHT GERICHT INZETTEN VOOR DE POLITIEKE ZICHTBAARHEID VAN CULTUUR
Aandacht kan helpen om structurele uitdagingen in de cultuursector transparant te maken.

STRAFBARE CONTENT MELDEN

Gebruik de meldfuncties op sociale media en doe aangifte bij de politie.

PERSMAP STRATEGISCH VORMGEVEN

Breng niet alleen de feiten naar voren, maar ook de houding en de maatschappelijke relevantie. Zo kunnen mensen de inhoud beter plaatsen en worden misverstanden voorkomen.

BETROUWBARE CONTACTEN MET DE MEDIA OPBOUWEN

Wanneer betrekkingen met journalisten langere tijd bestaan, wordt de berichtgeving vaak genuanceerder.

VRAGEN VANUIT DE MEDIA KRITISCH ONDERZOEKEN

Als het format problemen kan opleveren of niet geloofwaardig lijkt, laat dan weten waar je voor staat en wijs het verzoek desnoods netjes af.

KRITIEK PROFESSIONEEL AFHANDELEN

Corrigeer onjuiste berichtgeving op een zakelijke manier. Sta open voor constructief overleg in plaats van reflexmatig tegengas te geven.

ADVIES/TOOLS

- Netwerk Mediawijsheid: biedt een wegwijzer in het veilig en slim gebruiken van (digitale) media.
Via: mediawijsheid.nl.
- Veilig Internetten: biedt de tool meldknop.nl, voor het doen van een melding over ongewenst online gedrag.
- Deep Canvassing Nederland: methode die door een oprecht gesprek te voeren de afstand tussen verschillende mensen in onze maatschappij wil overbruggen.
Via: deepcanvassing.nl.
- College voor de Rechten van de Mens: doet onderzoek, adviseert regering en parlement, geeft voorlichting, bevordert mensenrechteneducatie en rapporteert aan internationale mensenrechteninstellingen. Daarnaast oordelen zij in individuele gevallen of iemand is gediscrimineerd op het werk, in het onderwijs of als consument.
Via: mensenrechten.nl.
- De Nationale ombudsman: helpt burgers bij problemen met de overheid door onafhankelijk onderzoek te doen naar klachten over onbehoorlijk gedrag, zoals trage afhandeling of slechte communicatie. Hij wijst de weg, geeft advies aan overheden, en daagt hen uit om hun dienstverlening te verbeteren, zodat de belangen van de burger beter worden gewaarborgd. Dit geldt voor vrijwel alle overheidsinstanties, van ministeries tot gemeenten, en ook voor de politie.
Via: nationaleombudsman.nl.

VERDIEPENDE LITERATUUR

- Code diversiteit en inclusie: 'Waarden voor een nieuwe taal' (2021).
Via: codedi.nl.
- Dare to be grey: 'Voorbij polarisatie. Een gids over wij-zij-narratieven, hun dynamieken en hoe deze te doorbreken'.
Via: daretobegrey.com.
- Expertise-unit Sociale Stabiliteit, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: 'Complotmythen zijn hardnekkig, ze leren herkennen is key'.
Via: socialestabiliteit.nl.

INTERVENTIES & KEUZES VAN KUNSTENAARS

Artistieke keuzes zijn nooit neutraal: in tijden waarin de samenleving gepolariseerd is, wordt kunst vaak vanuit een politieke invalshoek en door een ideologische bril geïnterpreteerd. Met de keuze voor een thema, een esthetische vorm, manieren om publiek bij de voorstelling te betrekken of een speellocatie worden bewust of onbewust signalen afgegeven. Daarnaast biedt kunst meer ruimte voor experimenten, emoties en ontmoetingen dan een debat op basis van argumenten.

Kunstenaars zijn geen representanten van de politiek, terwijl hun werk wel diepgaande invloed kan hebben op de samenleving. Vertegenwoordigers van theaters, programmeurs en makers bepalen in belangrijke mate welke stemmen op een podium vertegenwoordigd zijn en op welke thema's binnen de programmering de nadruk wordt gelegd.

Wie zich van dit effect bewust is, kan verantwoordelijkheid nemen en zelf toegankelijkheid, veelstemmigheid en het ontstaan van een kritische discussie beïnvloeden.

De volgende vragen, suggesties en materialen nodigen je uit om na te denken over de esthetische waarde, de verantwoordelijkheid en het maatschappelijk effect van artistieke keuzes.

REFLECTIEVRAGEN

Welk (sociaal) beleidseffect wil ik bereiken en waar maak ik me zorgen over?

Welke boodschap(pen) wil ik met mijn formats en vormgeving bewust uitdragen en welke zouden daarnaast onbewust kunnen worden overgebracht?

Wie nodig ik uit om mee te denken of mee te doen en wie blijft aan de zijlijn staan? Wie komt aan het woord? Wie spreekt namens wie?

Wie voelt zich aangesproken door mijn werk en wie juist niet?

Begrijpen verschillende doelgroepen de artistieke codes en verwijzingen die ik gebruik?

Welke invloed hebben de locatie, taalgebruik, toegankelijkheid en het format van mijn werk op het publiek?

WAT JE KUNT DOEN

KUNST TOT EEN KRITISCHE DISCUSSIE LATEN LEIDEN
Breng artistieke, inhoudelijke en vormkeuzes bewust in verband met de maatschappelijke context. Niet om het effect te beperken, maar juist om het te verbreden.

MEDEWERKING BEWUST VORMGEVEN
Zie deelname van anderen niet alleen als een 'toegift', maar denk kritisch na over de vraag wie meebepaalt en hoe machtsverhoudingen zichtbaar worden.

VERSCHILLENDE STEMMEN AAN HET WOORD LATEN KOMEN
Geef de verschillende realiteiten waarin mensen leven bewust een plaats binnen teams, bezettingen en thema's.

IN DE OMGEVING AAN SAMENWERKING BOUWEN
Bouw bruggen door samen te werken met scholen, jeugdcentra, onderwijsinitiatieven of lokale media. Juist in landelijke gebieden of ruimtes die meestal niet bereikt worden.

GERICHT GEBRUIK MAKEN VAN HUMOR EN EMOTIE
Gebruik humor om grenzen te verleggen, kritiek toegankelijk te maken en mensen op een onverwachte manier te bereiken, zonder van je houding af te wijken.

REKENING HOUDEN MET EMOTIONELE BESCHERMING
Bied bij thema's als racisme, trauma of geweld veilige ruimtes aan en geef 'triggerwarnings'.

TOEGANKELIJK MAKEN
Vereenvoudig complexe inhoud niet, maar breng deze begrijpelijk over. Benader taalgebruik, je vertelvorm en opzet inclusief, en niet per se academisch of activistisch. Leg begrippen of verwijzingen, die bekend worden verondersteld, zo uit dat ze voor iedereen duidelijk zijn.

REFLECTIEMOMENTEN INBOUWEN
Bied context, bijvoorbeeld door nagesprekken te faciliteren of publieksformats, digitale begeleiding en toelichtend materiaal te ontwikkelen.

BESCHERMING & VEILIGHEID

Aanvallen, bedreigingen en verstoringen door repressieve groepen komen steeds vaker voor. Bescherming van het publiek, de kunstenaars en andere medewerkers is essentieel om een veilige ruimte te kunnen creëren voor uitwisseling en artistieke vrijheid. Tegelijkertijd moeten veiligheidsvoorzieningen zo vormgegeven worden dat ze openheid en bereidheid tot dialoog niet in de weg staan, maar juist mogelijk maken.

De volgende vragen, suggesties en tips kun je gebruiken als je bewust wilt gaan kijken naar concrete vormen van bescherming, duidelijke communicatiestructuren en gedeelde verantwoordelijkheden.

VERDIEPENDE LITERATUUR

- Verwey-Jonker i.o.v. Kunsten '92: 'Een weerbare cultuursector in tijden van polarisatie' (2026).
- Boekman Extra #42: 'Diversiteit in de culturele sector, Een aanzet tot zinvoller definiëren en meten' (2023).

ADVIES

- Code Diversiteit en Inclusie: biedt een praktische gedragscode die culturele instellingen helpt om meer divers en inclusief te worden. Via: codedi.nl.
- Podium Inc: richt zich op de positie en ontwikkeling van artiesten met een beperking én op de toegankelijkheid van educatie, om zo de mogelijkheden voor talentontwikkeling te bevorderen. Ook publiekstoegankelijkheid is voor hen een belangrijke pijler. Via: podiuminc.nl.
- Radar: spant zich in voor gelijke behandeling, tegen discriminatie. Via: radar.nl.

REFLECTIEVRAGEN

Wat betekent 'veiligheid' voor mij als kunstenaar/organisator/betrokkene? Hebben wij binnen ons team dezelfde opvatting over 'veiligheid'?

Heb ik zelf al ervaring met verstoringen of bedreigingen?

Welke gevaren of onzekerheden accepteer ik bewust in mijn werk als kunstenaar of tijdens voorstellingen, en waar trek ik voor mezelf of voor mijn team de grens?

Hoe kan veiligheid samengaan met een uitnodigende sfeer?

Welke kansen, uitdagingen en risico's bieden optredens in openbare ruimtes?

Wie neemt de verantwoordelijkheid op zich als er iets misgaat? Zowel organisatorisch, juridisch, publiekelijk, financieel en emotioneel?

WAT JE KUNT DOEN

SAMEN EEN VEILIGHEIDSPPLAN ONTWIKKELEN

Schat de risico's realistisch in en spreek duidelijke procedures af voor de communicatie en voor crisissituaties. Zorg dat je weet waar de vluchtwegen en verzamelpunten zijn en dat je de instructies voor noodsituaties kent. Benoem een crisisteam en leg schriftelijk huisregels en uitsluitingsclausules vast. Laat je daarbij ondersteunen door adviserende organisaties.

MEDEWERKING BEWUST VORMGEVEN

Zie deelname niet alleen als een 'toegift', maar denk kritisch na over de vraag wie meebepaalt en hoe machtsverhoudingen zichtbaar worden.

LOKALE NETWERKEN EN INSTANTIES BIJ HET WERK BETREKKEN

Bouw vroegtijdig samenwerkingsrelaties op in je omgeving en schakel zo nodig met 'de driehoek': de politie (de lokale chef), Openbaar Ministerie (de hoofdofficier van justitie) en lokale overheid (de burgemeester).

VERZEKERINGSDEKKING UITZOEKEN

Controleer de aansprakelijkheidsverzekering voor de organisator en de persoonsverzekeringen, maar ook die voor interne en externe medewerkers.

JURIDISCHE KADERS KENNEN

Zorg dat je het verschil begrijpt tussen vrijheid van meningsuiting en wat strafbare uitingen of handelingen zijn. Zoek uit hoe je deze laatste kunt melden of aangifte kunnen doen.

SITUATIES OEFENEN

Speel concrete situaties na waarin er sprake is verstoringen, aanvallen en gerichte provocaties.

OPEN BESPREKEN WELKE ZORGEN ER ZIJN EN WELKE BESCHERMING GEWENST IS

Vraag medewerkers wat zij nodig hebben. Denk bijvoorbeeld aan anoniem deelnemen, foto's of video-opnames verbieden.

MODERATIE VOORBEREIDEN

Weet hoe je wilt omgaan met verstoringen, vijandigheid en gerichte provocaties.

INCIDENTEN DOCUMENTEREN

Leg incidenten, aanvallen en verstoringen schriftelijk vast. Dit ter voorbereiding op eventuele strafrechtelijke stappen en om (zelf) kritisch na te denken over je reactie.

RUIMTES OM JE TERUG TE TREKKEN EN NAZORG AANBIEDEN

Regel emotionele ondersteuning. Bijvoorbeeld in de vorm van psychosociale diensten, vertrouwelijke gesprekken of begeleiding.

AANVULLEND VOOR OPENBARE RUIMTES

LOKALE PERSONEN EN INSTELLINGEN BIJ HET WERK BETREKKEN

Zorg dat je weet welke allianties, eventuele conflicten en lokale personen of groepen er op een locatie zijn en neem die op in de planning.

ZORGEN VOOR EEN BEHEERSBARE TOEGANG

Vergroot indien nodig de veiligheid door ruimtes af te bakenen of te beperken, zonder echt afbreuk te doen aan de openheid.

DE IDENTITEIT VAN MEDEWERKENDEN OP EEN CREATIEVE MANIER BESCHERMEN

Gebruik bijvoorbeeld kostuums, maskers of make-up.

LOCATIES MET RUIMTES OM JE TERUG TE TREKKEN KIEZEN

Betrek partijen uit de omgeving bij het project. Bijvoorbeeld culturele instellingen, cafés of buurtcentra (ga na of ze betrouwbaar zijn!).

BEREIKBAAR ZIJN

Zorg voor goede bereikbaarheid voor het publiek, medewerkers, de politie et cetera.

HET AWARENESS-TEAM ZICHTBAAR MAKEN

Benoem contactpersonen op de locatie en maak deze herkenbaar met bijvoorbeeld vestjes, buttons of naamplaatjes.

ZICHTBAARHEID STRATEGISCH PLANNEN

Kies de locatie, de tijd en de zichtbaarheid strategisch: wie voelt zich uitgenodigd, wie zou zich geprovoceerd kunnen voelen?

VERGUNNINGEN OP TIJD REGELEN

Neem contact op met de overheidsinstanties die verantwoordelijk zijn voor openbare orde, veiligheid, bouwtoezicht en openbare ruimte. Ga na welke juridische en financiële randvoorwaarden en voorschriften er zijn, en of ondersteuning kan worden geboden.

REKENING HOUDEN MET EEN DIGITALE NASLEEP

Inhoud uit openbare ruimtes kan online verder worden verspreid, maar houd altijd rekening met mogelijke risico's voor betrokkenen en het publiek.

○ VERDIEPENDE LITERATUUR

- European Commission: ‘Culture Compass for Europe’ (2025). Via: culture.ec.europa.eu.
- Stichting Sociale veiligheid Podiumkunsten: Beleidskader ‘Veilig de vloer op’ (2021) en ‘Modelprotocol (on)gewenste omgangsvormen’ (2022). Via: socialeveiligheidpodiumkunsten.nl.
- Verwey-Jonker i.o.v. Kunsten ’92: ‘Een weerbare cultuur-sector in tijden van polarisatie’ (2026).
- De Vereniging Nederlandse Poppodia en -Festivals (VNPF): ‘Afwegingskader Artistieke Vrijheid en Maatschappelijke Verantwoordelijkheid’ (2025).
- Marijn Lems: ‘Laten borrelen in plaats van overkoken. Hoe zorgen theatermakers voor hun eigen veiligheid?’ in Theaterkrant Magazine Jaargang 147, nummer 1 (2025).
- Verwey-Jonker Instituut: ‘Verkenning Discriminatie en Racisme in Sport en Cultuur’ (2023). Via: verwey-jonker.nl.

○ ADVIES

- Stichting Sociale Veiligheid Podiumkunsten: deze Stichting is in het leven geroepen om de leden van de Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten (NAPK) te ondersteunen bij meldingen van ongewenst gedrag op de werkvloer. Daarnaast faciliteert ze bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid op het gebied van sociale veiligheid. Via: socialeveiligheidpodiumkunsten.nl
- Mores: biedt een vangnet voor werkenden en studenten in de culturele, creatieve en mediasector die te maken hebben met grensoverschrijdend gedrag en niet terecht kunnen of willen bij een vertrouwenspersoon van de eigen organisatie. Via: mores.nl
- Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD): de branchevereniging van podia in Nederland biedt informatie voor podia en heeft een veiligheidsprotocol waarin je adviezen kunt vinden hoe podia een veilige plek kunnen zijn voor iedereen. Via: vscd.nl

SUBSIDIES & NEUTRALITEIT

De podiumkunstensector is grotendeels afhankelijk van subsidies en moet zich dus aan beleidsmatige en ambtelijke randvoorwaarden houden. Subsidievoorwaarden beïnvloeden wat opgevoerd, ontwikkeld en soms zelfs wat gedacht kan worden.

Daarnaast is het subsidielandschap een onzekere, uiterst complexe wereld vol concurrenten. Aanvraagprocedures zijn slopend, aanbestedingen volgen veranderlijke beleidsagenda's en structuren blijven vaak slechts tijdelijk overeind. Juist in tijden van crisis komen kritische of lokaal verankerde projecten al snel in het gedrang.

Steeds vaker zien we dat wordt geprobeerd om invloed op de inhoud uit te oefenen, bijvoorbeeld door zogenaamde neutraliteit te eisen, of door te intimideren met parlementaire vragen of door lokaal een subsidiestop te eisen.

Een doordachte omgang met subsidievoorwaarden versterkt de autonomie en creëert speelruimte om je eigen waarden en prioriteiten te verkennen. De volgende suggesties en verdiepende bronnen kunnen je hierbij helpen.

REFLECTIEVRAGEN

Wat doen de subsidievoorwaarden met onze inhoud, onze formats en ons taalgebruik?

Wie wordt structureel benadeeld door de bestaande procedures?

Hoever gaan wij om ons aan te passen aan subsidievoorwaarden, en wat kost ons dat?

Waar bieden de regels ons speelruimte?

Welke middelen hebben wij op langere termijn werkelijk nodig (structuren, honoraria, partners)?

Hoe gaan wij om met aandacht vanuit de politiek? Denk bijvoorbeeld aan vragen vanuit de gemeenteraad, het parlement of openbare kritiek?

WAT JE KUNT DOEN

KRITISCH NADENKEN OVER HET TAALGEBRUIK IN SUBSIDIEREGELINGEN
Vind je eigen begrippen en gebruik die in je communicatie.

VERWANTE SUBSIDIETERREINEN VERKENNEN

Overweeg, voor zover het eigen artistieke werk dat toelaat, subsidieprogramma's op verwante terreinen als onderwijs, integratie, regionale ontwikkeling, internationale samenwerking of wetenschap.

PEER-FEEDBACK GEBRUIKEN
Neem aanvragen samen met je collega's door. Zo kun je van elkaar leren, waar mogelijk synergiën maximaliseren en blinde vlekken ontdekken.

INTERNATIONALE SUBSIDIE-MOGELIJKHEDEN GEBRUIKEN
Grensoverschrijdende samenwerking kan nieuwe perspectieven bieden. Internationale subsidiepotten kunnen extra financieringsbronnen worden of je minder afhankelijk maken van nationale subsidieregelingen.

FEEDBACK GEVEN
Zie evaluaties als een kans om op structurele problemen te wijzen en veranderingen op gang te brengen.

SUBSIDIEMIDDELEN STRATEGISCH INZETTEN
Gebruik kleinere subsidies voor onderzoek of ontwikkeling en grotere om duurzame structuren te versterken en een plaats te geven.

IN GESPREK GAAN MET SUBSIDIEGEVERS
Maak behoeftes transparant en bespreekbaar. Dit geldt ook voor behoeftes die niet uit de formulieren blijken.

EEN COMMUNICATIESTRATEGIE UITWERKEN
Ontwikkel een duidelijke communicatielijin voor het geval er sprake is van openbare instrumentalisering. Formuleer daarin de waarden van je organisatie, de contactpersonen die je hebt bij de media en in welke solidariteitsnetwerken je opereert.

HET GRONDWETSARTIKEL 'VRIJHEID VAN MENINGSUITING; CENSUURVERBOD' EEN PLAATS GEVEN
Zorg dat je begrijpt waar dit juridische beginsel geldt, wat de grenzen ervan zijn en hoe het eventueel als politiek drukmiddel kan worden gebruikt.

GEVOLGEN ZICHTBAAR MAKEN
Maak de gevolgen van subsidieverlagingen zichtbaar door creatieve vormen van protest, campagnes, open brieven of samenwerking met de pers.

JURIDISCH ADVIES VRAGEN
Vraag om tijd juridisch advies wanneer parlementaire vragen worden gesteld of beschuldigingen worden geuit dat het neutraliteitsbeginsel zou zijn geschonden.

ALLIANTIES VORMEN
Stel misstanden samen met andere partijen aan de orde. Bijvoorbeeld met hulp van de NAPK of andere belangenverenigingen.

BONDGENOTEN VINDEN
Spreek pleitbezorgers en ambassadeurs buiten de kunst- en cultuursector aan.

○ VERDIEPENDE LITERATUUR

- Advies Raad voor Cultuur 'Maken (z)onder druk' (2026).
- Winnie Sorgdrager 'Hoe vrij is de kunst? Artistieke begrenzing in historisch perspectief' in Boekman #145

○ ADVIES/TOOLS

- Nederlandse Associatie Podiumkunsten: Belangenbehartiging van de podiumkunsten richting de politiek, overheden en andere stakeholders. Via: napk.nl
- Fondsenboek: biedt informatie over de verschillende vermogensfondsen in Nederland.
Via: fondsenboek.nl
- Zoekmachine voor cultuursubsidies van de Europese Unie. Via: europa-foerdert-kultur.eu/en/finder.

WEERBAARHEID

Inzet voor kunst en cultuurbeleid brengt vaak onbetaald zorg- en communitywerk met zich mee, dat door individuele personen of kleine teams onder kwetsbare omstandigheden wordt gedaan. In tijden van crises moet je stevig in je schoenen staan en weerbaar zijn, maar je hebt ook bronnen nodig om kracht uit te putten, relaties die tegen een stootje kunnen en structuren die stress wegnemen.

Weerbaarheid is dan geen kwestie van een individuele mindset, maar van een collectieve beleidspraktijk, die voor continuïteit van activistisch en artistiek werk zorgt. Of wij op langere termijn in staat blijven tot handelen, hangt mede af van de manier waarop in teams wordt gewerkt, welke verzekeringen er zijn, hoe verantwoordelijkheden worden verdeeld en hoe sociale zekerheid wordt georganiseerd. Ook structurele factoren als subsidievereisten, institutionele machtsverhoudingen of maatschappelijke uitsluiting hebben invloed op weerbaarheid, zodat ook systemisch nadenken raadzaam is.

Om structurele uitdagingen het hoofd te bieden zijn vaak maatschappelijke veranderingen nodig die tijd kosten. Het is daarom extra belangrijk om de speelruimte te benutten die op individueel niveau bestaat. Door aan zelfzorg te doen, krijgen we toegang tot bronnen waaruit we kracht putten, zoals verbondenheid, creativiteit en plezier. Zelfzorg helpt ons om op langere termijn actief en betrokken te blijven.

Aan de hand van de volgende vragen, bronnen en suggesties kun je routines aan een kritische blik onderwerpen en zowel individuele als collectieve strategieën voor verbondenheid en kracht in het dagelijkse artistieke werk verder ontwikkelen.

REFLECTIEVRAGEN

Hoe zorg ik in mijn dagelijkse werk voor mezelf en hoe doe ik dat in het team?

Welke beschermingsmechanismen heb ik al ontwikkeld om met overbelasting of aanvallen om te gaan? Welke zijn er in mijn team?

Hoe ga ik om met fouten, conflicten of een gevoel van mislukking?

Welke teamleden staan (momenteel) sterk onder druk en hoe vangen we dat op?

Welke obstakels maken het voor individuele teamleden lastig om zich terug te trekken of hulp te vragen?

Wat is mijn motivatie voor de langere termijn? Wat geeft mij energie?

Welke solidariteitsnetwerken gebruik ik actief en onderhoud ik regelmatig?

WAT JE KUNT DOEN

ZELFZORG ALS BASISBEHOEFTE ZIEN
Alleen als je goed voor jezelf zorgt, kun je op de langere termijn solidair handelen en verantwoordelijkheid nemen.

BEWUST BEPALEN WAAR JE JE AANDACHT OP RICHT
Je kunt niet alles tegelijk. Stel prioriteiten, om overbelasting te voorkomen.

JEZELF REGELMATIG CHECK-INS GUNNEN
Onderbreek je werkdag bewust en maak tijd voor korte check-ins en check-outs met collega's.

BIJ STRESS JE EIGEN GRENZEN RESPECTEREN
Neem waarschuwingssignalen op tijd serieus en overschrijd je persoonlijke grenzen niet voortdurend.

TIME-OUTS TOESTAAN
Regel dat mensen zich kunnen terugtrekken en laat dit toe, als zelfbescherming en collectieve praktijk.

PASSIE GAAT VÓÓR PERFECTIE
Leerprocessen en enthousiasme zijn belangrijker dan een foutloze uitvoering.

VERANTWOORDELIJKHEDEN VERDELEN
Leg verantwoordelijkheden op meerdere schouders om overbelasting te voorkomen en de groep sterker te maken.

BEHOEFTES ERKENNEN
Zorg niet alleen voor slachtoffers, maar ook voor mensen die zorgen.

KRACHT VERZAMELEN
Stel vast wat jou kracht geeft en houd die bronnen bewust in stand.

TIJDIG OM HULP VRAGEN
Laat je ondersteunen door teamleden of deskundigen, voordat de druk te hoog wordt.

TEGENSLAGEN SAMEN VERWERKEN
Neem fouten en crisissituaties niet persoonlijk. Erover praten kan helpen en nieuwe perspectieven bieden.

EXTERNE ONDERSTEUNING REGELEN
Gebruik supervisie, teamdagen of collegiaal advies om samen na te denken over uitdagingen.

REKENING HOUDEN MET DUURZAAMHEID
Herbruikbare formats en eerlijke arbeidsvoorwaarden bevorderen langdurige weerbaarheid.

BUFFERS INPLANNEN
Bouw in elke projectfase vrije tijd en ruimte voor emoties in, om rekening te houden met rustpauzes, omwegen en tegenslagen.

KENNIS VEILIGSTELLEN EN DOORGEVEN
Leg kennis vast, zodat deze niet verloren gaat bij overdracht, vertrek of onderbrekingen.

SOLIDARITEITSNETWERKEN VERSTERKEN
Onderhoud relaties bewust en kijk verder dan eigen kring of regio. Kijk bijvoorbeeld nationaal of internationaal.

VERDIEPENDE LITERATUUR

- Verwey-Jonker i.o.v. Kunsten '92: 'Een weerbare cultuursector in tijden van polarisatie' (2026).
- Marshall B. Rosenberg: 'Geweldloze Communicatie. Ontwapenend, doeltreffend en verbindend' (2011).
- Caroline Koetsenruijter: 'Jij moet je bek houden! Omgaan met boze burgers, ouders, klanten en patiënten' (2020).
- Elmira Nijhuis, Rob van Eijbergen: 'Psychologische veiligheid in organisaties. Het kan wél!' (2024).

ADVIES

- Slachtofferhulp Nederland: Slachtofferwijzer. Over wat je kunt doen na een bedreiging. Via: slachtofferwijzer.nl
- GGD: psychosociale hulp bij crises. <https://ggdghor.nl/onderwerp/ghor/psychosociale-hulpverlening>
- Governance Code Cultuur. Via: cultuur-ondernemen.nl.

HOE NU VERDER

Deze toolkit is een momentopname, die in een bepaalde periode in een bepaalde politieke en regionale context is ontstaan vanuit een initiatief van Verbund Mitte:Ost in samenwerking met diverse Europese partners en makers. Hij beschrijft kwesties die op dit moment bij velen in de podiumkunsten spelen en probeert een handreiking te bieden hoe daarmee om te gaan.

De omstandigheden in de samenleving en dus ook de uitdagingen voor individuen en instellingen in de cultuursector zijn echter voortdurend in beweging. Er worden nieuwe strategieën, initiatieven en mogelijkheden ontwikkeld om de maatschappelijke betrokkenheid binnen het culturele landschap en het maatschappelijke middenveld te versterken. Wat vandaag nuttig is, kan morgen achterhaald of niet meer toepasbaar zijn.

Verbund Mitte:Ost nodigt daarom iedereen uit om op basis van deze toolkit samen verder te werken en de inhoud steeds te actualiseren. De belangrijkste inhoud wordt voor alle geïnteresseerden toegankelijk gemaakt via een digitaal whiteboard-tool (via https://padlet.com/lfts/toolkit_english), zodat nieuwe inzichten kunnen worden toegevoegd. Of het nu je eigen ervaringen, materialen of nog onbeantwoorde vragen zijn: met alles wat je toevoegt, werk je aan een collectief vermogen om te handelen en aan weerbaarheid in de cultuursector.

Nederlandse makers of partners die vragen hebben over de inhoud van de toolkit en verdere ontwikkelingen, kunnen contact opnemen met de NAPK via info@napk.nl.

COLOFON

© Uitgegeven in het Nederlands door de Nederlandse
Associatie voor Podiumkunsten, Amsterdam 2026
Vertaald naar het Nederlands door Vertaalbureau Perfect en
bureau NAPK, en inhoudelijk aangevuld voor de Nederlandse
situatie door Mirjam Terpstra, Hedwig Heeremans,
Bense Plinsinga en Marlies Oele.

Origineel uitgegeven door Verbund Mitte:Ost
(Landesverband der Freien Theater in Sachsen e. V.,
Landeszentrum Freies Theater Sachsen-Anhalt e. V.,
Thüringer Theaterverband e. V.)
– www.verbund-mitte-ost.de
@verbund_mitte_ost

Originele titel

'Gestalten & tandhalten. Ein Toolkit für Kunst im Spannungsfeld
politischer Realitäten.'

Onder penvoering van

Landesverband der Freien Theater in Sachsen e. V.
Bautzner Str. 107
01099 Dresden
info@freie-theater-sachsen.de
www.freie-theater-sachsen.de

Concept

Sarah Biering

Hoofdredactie

Sarah Biering, Anna Schinzel

Redactie

Josephine Bock, Maria Gebhardt, Betty Magel, Tanja Matjas,
Kathrin Schremb

Grafisch ontwerp

Katja van Stiphout

Onze bijzondere dank gaat uit naar alle personen,
instellingen en deskundigen die hebben deelgenomen
aan het project waaruit deze toolkit is voortgekomen,
LAB & KONFERENZ VIELFÄLTIGER OSTEN
(netwerkbijeenkomst en nascholingsformat).
– Origineel verschenen in augustus 2025

Disclaimer

De tips in deze brochure zijn naar beste eer en geweten geformuleerd, maar kunnen niet in de plaats komen van individueel (juridisch) advies. Wij staan niet in voor de juistheid, volledigheid en actualiteit van de informatie.

Deze publicatie vormt geen standpunt van het Fonds Darstellende Künste e. V. of de Amadeu Antonio Stiftung. De inhoudelijke verantwoordelijkheid voor de uitspraken ligt bij de uitgevers.

De originele versie van deze toolkit is mogelijk gemaakt door het Fonds Darstellende Künste uit middelen van de Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien en de Amadeu Antonio Stiftung.



© NAPK 2026
Piet Heinkade 5
1019 BR Amsterdam
020 - 751 70 10
info@napk.nl
www.napk.nl

